

บทที่ 1

วรรณกรรม อำนาจ และความบ้า: บทนำ

ผมอยู่มาเกือบห้าสิบปีแล้ว ผมได้เห็นชีวิตอย่างที่มันเป็น เห็นความเจ็บปวด ทุกข์ยากหิวโหย...มันเป็นความโหดร้ายเกินกว่าที่จะทำให้เชื่อได้ ผมได้ยินเสียงคนเมาร้องเพลงดังมาจากร้านขายเหล้า ได้ยินเสียงครวญครางดังมาจากกองขยะข้างถนน ผมเคยเป็นทหารและได้เห็นเพื่อนล้มลงในสนามรบ...หรือไม่กี่ค่อๆ ตายไปที่ละน้อยอย่างทรมาน ผมเคยโอบพวกเขาไว้ในอ้อมแขนเมื่อวาระสุดท้ายมาถึง คนเหล่านี้ล้วนมองชีวิตอย่างที่มันเป็น กระนั้นก็ยังตายอย่างสิ้นหวัง ไม่เคยรู้จักความรุ่งโรจน์ ไม่เคยเอ่ยคำอำลาโลกอย่างกล้าหาญ ...มีแต่ดวงตาที่เต็มไปด้วยความสับสน เผ้าสะอึกสะอื้นถามว่า “ทำไม” เขาคงไม่ได้ถามว่าทำไมเขาต้องตาย หากแต่ปรารถนาจะถามว่าทำไมจึงมีชีวิตอยู่ด้วยเล่า ในเมื่อชีวิตนั่นเองคือความบ้า ใครจะบอกได้ว่าความวิกลจริตมันอยู่ตรงไหน บางทีการพยายามปรับตัวให้เข้ากับโลกที่เป็นอยู่นั้นแหละคือความบ้า การยอมล้มเลิกความใฝ่ฝันสื่ออาจเป็นความบ้า การไขว่คว้าหาดวงแก้วในที่มีแต่สิ่งปฏิกล การพยายามเหนี่ยวรั้งสติสัมปชัญญะไว้ในโลกของเหตุผลนั้นแหละคือความวิกลจริต และที่สุดของความบ้าทั้งปวง คือการมองชีวิตอย่างที่มันเป็นแทนการมองชีวิตอย่างที่มันควรจะเป็น¹

ผู้ที่มีได้ศึกษาหรือสนใจวรรณคดีไทยอย่างแท้จริง จะพบว่าวรรณคดีไทยส่วนใหญ่มักจะพูดถึงแต่เรื่อง “จักรๆ วงศ์ๆ” หรือไม่กี่ชนชั้นสูงแทบทั้งสิ้น ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดความรู้สึกว่าแนวทางแห่งวรรณคดีไทยนั้นตึบตัน ไม่น่าสนใจ น่าเบื่อหน่าย ไม่เห็นมีอะไรใหม่เลย นอกจากการใช้ถ้อยคำที่สวยงามหรือ วิจิตรซับซ้อน ซึ่งในที่สุดก็หลีกหนีจากความจำเจไปไม่พ้น

ท่ามกลางความซ้ำซากจำเจในแวดวงวรรณคดีไทย กวีหญิงไทยท่านหนึ่งได้สร้างสรรค์งานซึ่ง “แตกต่าง” ออกจากแนวทางแห่งวรรณคดีแบบฉบับหรือวรรณคดีองชนชั้นสูงเดิม กวีหญิงท่านนี้คือ คุณสุวรรณ ผู้มีชีวิตอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (เสียชีวิตในสมัยรัชกาลที่ 5)

¹ เบล วาสเซอร์มาน, ผู้ฝันอันยิ่งใหญ่, แปลโดย มัทนี เกษกมล (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บีชา, 2530), หน้า 68-69. ข้อความดังกล่าวนี้ เป็นคำกล่าวของ ดอน กีโฮเต้ก่อนที่ จะสิ้นใจ

งานของคุณสุวรรณเท่าที่พอจะสืบค้นมาได้มี 5 ชิ้นด้วยกัน คือ

- 1) เพลงยาวจดหมายเหตุเรื่องกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพประชวร
- 2) กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ (จากการสันนิษฐานของนายหริต เรื่องฤทธิ์)
- 3) พระเอ็ดยง²
- 4) บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ
- 5) บทละครเรื่องอุณรุทธ้อยเรื่อง

โดยเฉพาะงานสองชิ้นสุดท้ายนั้น (แต่งในสมัยรัชกาลที่ 4) คุณสุวรรณได้สร้างงานซึ่ง “แตกต่าง” ออกจากแนวทางแห่งวรรณคดีไทย จนในที่สุดงานทั้งสองชิ้นได้ถูกตัดสินให้เป็น “งานบ้า” ของ “คนบ้า” ดังที่หอพระสมุดวชิรญาณเมื่อจะพิมพ์งานของคุณสุวรรณเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2463 ได้มีคำอธิบายไว้ อันเนื่องจากเกรงว่าจะเป็นการพิมพ์ “บทบ้าแต่ง” มิใช่บทละครอย่าง “ปรกติ”

“แต่ผู้ที่ยังไม่ทราบเค้ามูลเรื่องบทละครของคุณสุวรรณเห็นจะมีในชั้นนี้มากด้วยกัน ถ้าไม่อธิบายให้ทราบ น่าจะพากันเห็นเป็นการแปลกประหลาดที่หอพระสมุดฯ เอาหนังสือเช่นนี้มาพิมพ์ เพราะที่แท้เป็นบทบ้ามิใช่บทละครอย่างปกติ เพราะฉะนั้นจำจะต้องชี้แจงให้ทราบเรื่องเดิม และข้อข้าของบทละครคุณสุวรรณเสียก่อน”³

² ชูดาว, “พระเอ็ดยง หัสเดียมคติของคุณสุวรรณ,” ศิลปวัฒนธรรม 17 (สิงหาคม 2539) : 214-215. บทละครเรื่องนี้ชูดาวได้สันนิษฐานว่าเป็นผลงานของคุณสุวรรณ เนื่องจากถูกบันทึกไว้ในหนังสือสุดไทย เลขที่ 1 มัดที่ 42 หมวดกลอนบทละคร ณ หอสมุดแห่งชาติ ซึ่งในเล่มนี้มีบทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ และอุณรุทธ้อยเรื่องรวมอยู่ด้วย รวมทั้งในหน้าดัชนีของสมุดไทยมีข้อความระบุว่า เป็นบทละครของคุณสุวรรณ ลักษณะการแต่งได้ใช้คำฉวนตลอดทั้งเรื่อง โดยเมื่อคำที่ปรากฏในเรื่องได้รับการฉวนแล้ว คำใหม่ที่ปรากฏขึ้นค่อนข้างที่จะหายาก และ เป็นคำที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องของเทศ เช่น ดุ่นแลตแดดทอกออกโผน มีเห็นเต้นโจนทะเลวงโล่ โคตวยาพาฝูงคลาโคล บ้างแยกตอนนอนในพนาวัน ตามข้อสันนิษฐานของเจ้าของบทความกล่าวว่าที่พระเอ็ดยงกลายเป็นงานที่ถูกปิดบังจากการรับรู้ของสาธารณชนนั้นเป็นเพราะถ้อยคำที่ปรากฏในเรื่องที่หายากเป็นอย่างมาก

³ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “อธิบายเรื่องบทละครของคุณสุวรรณ,” วรรณคดี 5 เรื่อง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณศิลป์, 2516), หน้า 1.

ถ้าอ่านอย่างเฉินๆ ผู้อ่านคงจะต้อง “หัวเราะ” หรืออย่างน้อย “ยิ้ม” กับการแต่ง
ของคุณสุวรรณ “คำ” บางคำไม่มีความหมายด้วยซ้ำไป คนแต่งถ้าไม่ใช่ “คนบ้า” ก็คงไม่ใช่คน
ปรกติ อย่างแน่นอน(?) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

วันหนึ่งพระจึงมะหลิกติก มะเหลเถไพพริกมะลิกเซ
แล้วจะไปเที่ยวชมมะลมเด มะโลโตโปเปมะลูตุ
ตรีแล้วพระมะเหลจึงเป้ปะ มะเลโตโคลคลมะหรุจู้⁴
คุณสุวรรณ
บทละครเรื่องพระมะเหลเถเถ

แต่ถ้าลองอ่านอย่างตั้งใจ “คำ” ที่ไม่เป็นภาษาหรือไม่มีความหมาย สามารถสื่อให้ผู้
อ่านเข้าใจเรื่องราวที่คุณสุวรรณแต่งได้ แม้ว่าจะยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับ “จักรๆ วงศ์ๆ” อยู่ก็ตาม
แต่มันมี “บางสิ่งบางอย่าง” ที่มากกว่าวรรณคดีไทยเรื่องอื่นๆ(?) และถ้ารวมถึงความแปลกใน
อุณรุทธัยเรื่องที่คุณสุวรรณได้นำตัวละครจากวรรณคดีไทยเรื่องต่างๆมารวมอยู่ในเรื่องเดียวกัน
รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงบทบาทจากที่เคยอยู่ในเรื่องเดิม เช่น จากตัวดีเป็นตัวร้าย หรือลักษณะ
บางอย่างของบางตัวละครที่สะท้อนให้เห็นถึง “การรักร่วมเพศ” ความสับสน และซับซ้อนของบท
ละครเรื่องนี้ทำให้ผู้อ่านไม่สามารถที่จะ “จับต้นชนปลาย” ได้ ยกตัวอย่างเช่น

เมื่อนั้น พระอุณรุฑผู้รุ่งรัศมี
สมสู่อยู่ด้วยนางจันทิ ภูมิตรีตริกนิกใน
แค้นด้วยอืเหเนาทุเรปัน กับสุวรรณมาลีศรีใส
เอนางจันสุตยาใจ ไปยกให้พระสมุทบุตระระดู⁵
คุณสุวรรณ
บทละครเรื่องอุณรุทธัยเรื่อง

หรือ คุณสุวรรณต้องการสื่ออะไรบางอย่างกับผู้อ่าน?

⁴ คุณสุวรรณ, “บทละครเรื่องพระมะเหลเถเถ,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

⁵ คุณสุวรรณ, “บทละครเรื่องอุณรุทธัยเรื่อง,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

สมมติฐาน

-หนึ่ง วรรณกรรม(ในสมัยนี้)ไม่เพียงเป็นสิ่งบันเทิงใจสำหรับผู้บริโภคเท่านั้น แต่ถูกใช้เพื่อเป็นสื่อสำหรับการครอบงำที่ “ราชสำนัก” ได้กระทำต่อผู้บริโภค(ข้าราชการ ชุมนาง ประชาชน) วรรณกรรมราชสำนักจึงเสมือนเป็น “ตัวแทน” แห่งอำนาจ นอกเหนือจากการใช้กำลังหรือความรุนแรงในแบบที่รับรู้กันโดยทั่วไป

-สอง งานเขียนของคุณสุวรรณทั้งสองเรื่อง คือ พระมะเหลเถไถ และอุณรุทร้อยเรื่อง เป็นงานที่ถูกเขียนขึ้นเพื่อ “เสียดสีและล้อเลียน” วรรณกรรมราชสำนักในขณะนั้น โดยเฉพาะวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ หรือถูกเขียนขึ้นโดยพระมหากษัตริย์ งานเขียนของคุณสุวรรณจึงเป็น “งานทางการเมือง” (ไม่ว่าคุณสุวรรณจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม)

-สาม คุณสุวรรณและงานเขียนของเธอนั้นมิได้ “บ้า” แต่ถูกทำให้ “บ้า” โดย “อำนาจ” ในขณะนั้น เนื่องจากงานของคุณสุวรรณมีลักษณะที่ “ท้าทายอำนาจ” รวมทั้ง “ลักษณะ” ของงานเขียนของคุณสุวรรณที่แตกต่าง “เกินกว่ายุคสมัย” ของเธอเอง จนทำให้ง่ายที่จะบอกว่าตัวคุณสุวรรณนั้นเป็น “บ้า” เพื่อที่จะทำให้การท้าทายนั้นกลายเป็นเพียง “สิ่งไร้สาระ” ในที่สุด

สมมติฐานทั้งสามข้อนี้ผู้ศึกษาจะได้ทำการขยายความ เพื่อให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่หนึ่ง ในสังคมที่การสื่อสารคมนาคมยังไม่เจริญนั้น วรรณกรรมไม่เพียงเป็นเพียงแค่ความบันเทิงใจธรรมดาเท่านั้น แต่วรรณกรรมสามารถทำหน้าที่ซึ่งไม่แตกต่างไปจากสื่อที่เรารู้จักกันเป็นอย่างดี หนังสือพิมพ์ วิทยุ หรือโทรทัศน์ ที่เป็นตัวกลางในการถ่ายทอดความคิดหรืออุดมการณ์อย่างเช่นในสังคมปัจจุบัน วรรณกรรมที่ถูกผลิตโดยราชสำนักก็กลายเป็นสื่อที่ราชสำนักใช้ในการครอบงำมวลประชาได้เหมือนกัน โดยไม่จำเป็นต้องใช้กำลังหรือความรุนแรงใดๆ แต่มันทำให้มวลประชาคล้อยตามได้ง่ายมากกว่า ในเมื่อวรรณกรรมที่พวกเขาบริโภคอยู่นั้นได้ทำให้พวกเขารับรู้ถึงอำนาจ และความชอบธรรมของราชสำนักผ่านความบันเทิงที่พวกเขาได้รับ วรรณกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของกษัตริย์ ตลอดจนความช่วยเหลือที่พระองค์จะได้รับจากเหล่าทวยเทพ มันแสดงให้เห็นว่าผู้ใดที่บังอาจคิดร้ายย่อมพินาศไปในที่สุด

ความบันเทิงที่ส่งผ่านมาทางวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ จึงไม่ใช่เพียงความสนุกสนานชั่วคราว ช่วยยาม ในระยะยาวสิ่งที่ถูกส่งมาพร้อมกับความบันเทิงย่อมสามารถกลายเป็นสิ่งที่ถูกต้องและเป็นจริงได้

ประเด็นที่สอง คำกล่าวที่ว่า วรรณกรรมเป็นเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนภาพสังคม โดยเฉพาะสภาพสังคมที่วรรณกรรมนั้นถูกผลิตขึ้นมา วรรณกรรมสมัยอยุธยาสะท้อนให้เห็นภาพสังคมอยุธยาที่มีลักษณะเคร่งครัดต่อพิธีกรรมและจารีตแบบศักดินา ในขณะที่วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นลักษณะดังกล่าวได้ผ่อนคลายลง โดยที่เนื้อหาในวรรณกรรมในช่วงนี้กลับหันไปเน้นในเรื่องของความบันเทิงมากขึ้น⁶ วรรณกรรมเพื่อความบันเทิงได้ขยายไปสู่ประชาชนมากขึ้น ถึงแม้ว่าลักษณะที่เคร่งครัดต่อพิธีกรรมจะลดลงก็ตาม แต่วรรณกรรมเพื่อความบันเทิงเหล่านี้กลับตอกย้ำความคิดและความเชื่อในรูปแบบของ “ราชสำนัก” ได้มากยิ่งขึ้นโดยผ่านความบันเทิงที่เพิ่มขึ้น

ลักษณะของวรรณกรรมเพื่อความบันเทิงได้ขึ้นสู่จุดสูงสุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ได้ทรงหันไปสนพระทัยอีกด้านหนึ่งของวรรณกรรม คือ ประโยชน์ทางสาระและวิชาการ และทรงเน้นในเรื่องความถูกต้องของการประพันธ์เป็นอย่างดี⁷

งานของคุณสุวรรณีคือ พระมะเหลเถไถ และอุณรุทร้อยเรื่อง กลับนำเอาคำที่เป็นภาษาบ้างไม่เป็นภาษาบ้างมาแต่งเป็นเรื่อง รวมทั้งเนื้อเรื่องที่สับสนจนแทบจะไม่รู้เรื่อง ตัวละครอย่างพระมะเหลเถไถซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์กลับกลายเป็นเพียงตัวตลกในสายตาของผู้อ่าน ฯลฯ การกระทำของคุณสุวรรณีนั้นไม่ใช่เป็นแค่การ “เสียดสีและล้อเลียน” วรรณกรรมราชสำนักเท่านั้น แต่มันเสมือนเป็นการ “ท้าทาย” อำนาจของ “ราชสำนัก” ด้วย

⁶ ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, 2538), หน้า 51-104.

⁷ กุสุมา รัชมณี, “ลักษณะเฉพาะของวรรณคดีสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531), หน้า 64-65.

ประเด็นที่สาม “อย่าถือถือคนบ้าย่าว่าคนเมา” คำกล่าวนี้คงจะใช้ได้กับประเด็นนี้ทางหนึ่งที่จะทำให้สิ่งที่มา “ทำทาย” อำนาจกลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความสนใจในทาง “การเมือง” ก็คือทำให้มันกลายเป็นสิ่งที่ไร้สาระ เป็น “บ้า” เนื่องจากคนย่อมไม่อาจทำอะไรที่เป็นการ “ทำทาย” อำนาจได้ การกระทำของพวกเขาหรือเธอจึงเป็นแต่เพียงสิ่งที่ “น่าขบขัน” ในสายตาของคนโดยทั่วไป

ถึงแม้ว่าคุณสุวรรณและงานของเธอจะถูกกล่าวหาว่า “บ้า” ก็ตาม? งานของคุณสุวรรณทั้งสองเรื่องแม้ว่าจะ “แตกต่าง” ออกไปจากแนวทางแห่งวรรณคดีของราชสำนัก แต่ก็ไม่ใช่ งานที่ “คนบ้า” จะสร้างสรรค์ขึ้นมาได้ งานของคุณสุวรรณทั้งสองเรื่องกลับมี “ลักษณะ” (condition) ที่สอดคล้องกับความคิดแบบหลังสมัยใหม่ (postmodern) ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความไม่แน่นอน (uncertainty) ของ “คำ” หรือ “ภาษา” , หรือการชี้ให้เห็นว่า สัจจะ (The Truth) นั้นไม่มี มีแต่เพียง ความจริง (truth) ซึ่งแปรเปลี่ยนไปตาม สถานที่และเวลา (space and time)- ประเด็นนี้ดูได้จาก บทบาทและพฤติกรรมของตัวละครที่แปรเปลี่ยนไปจากเดิม ในอุทธาหรณ์เรื่อง เช่น จากตัวดีเป็นตัวร้าย - หรือ ลักษณะการแต่งของคุณสุวรรณที่หลุดออกจากแนวทางแห่งวรรณคดีไทยโดยทั่วไป อันมีลักษณะของการต่อต้านอภิปราย (anti-metanarrative) ของลักษณะการแต่งวรรณคดีของราชสำนัก งานของคุณสุวรรณจึงไม่ใช่ “บุทบ้า” แต่กลับเป็นงานเขียนทำทายอำนาจที่เกินกว่ายุคสมัย

ขอบเขตและวิธีการศึกษา

วิทยานิพนธ์นี้ผู้เขียนได้ให้ความสนใจเรื่องของ “ตัวบท” (textualist approach) และ “บริบท” (contextualist approach) ควบคู่กันไป โดยถือว่างานของคุณสุวรรณทั้งสองเรื่องเป็น “ตัวบท” (text) ที่ต้องทำความเข้าใจและตีความ รวมทั้งสภาพ “บริบท” (context) ทางสังคมในช่วงเวลาที่คุณสุวรรณมีชีวิตอยู่ ซึ่งมีส่วนให้คุณสุวรรณต้องผลิตผลงานเช่นนี้ออกมา

ในการนี้ผู้ศึกษาจะได้ทำการศึกษา ค้นคว้า และตีความจาก งานเขียนต่างๆ หรือเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่น่าจะมีส่วนเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะ เป็น งานเขียนของคุณสุวรรณเอง วรรณกรรมไทยเรื่องอื่นๆ งานเขียนและบทความที่ได้มีการศึกษาเกี่ยวกับคุณสุวรรณและผลงานของเธอ ตลอดจนเอกสารต่างๆ ที่ได้กล่าวถึงสภาพของสภาพสังคมช่วงนั้น

แนวคิดที่ผู้ศึกษาใช้ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้ศึกษาได้นำเอาแนวคิดของ “มิเชล ฟูโก” (Michel Foucault) และนักคิดจากกลุ่มที่เรียกว่า “หลังสมัยใหม่” (Postmodernism) ซึ่งมองการเมืองและอำนาจที่ต่างไปจากนักรัฐศาสตร์กระแสหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของ “อำนาจ”

อำนาจนั้นไม่มีใครครอบครองแต่เพียงผู้เดียวหรือกลุ่มเดียวได้ แต่อำนาจกระจายอยู่ทุกหนทุกแห่ง เหมือนกับเส้นเลือดที่อยู่ในร่างกายมนุษย์ การวิเคราะห์ทางการเมืองก็ไม่จำเป็นที่จะต้องสนใจแต่สถาบันในเชิงกฎหมายหรือเศรษฐกิจ แต่การเมืองนั้นมีอยู่ในทุกๆ ที่ ตั้งแต่ในระดับที่ต่ำที่สุด คือร่างกายของมนุษย์ ไปจนถึงส่วนที่ใหญ่ที่สุด คือในระดับสังคม แม้แต่ในเรื่องของ “การผลิตวรรณกรรม” เองก็อาจมีการเมืองแทรกอยู่ได้

การวิเคราะห์การเมืองและอำนาจแบบนี้ ทำให้เราต้องหันมาตั้งข้อสังเกตว่า เท่าที่ผ่านมากการวิเคราะห์การเมืองและอำนาจในเชิงสถาบันทางกฎหมายและเศรษฐกิจนั้นยังแคบเกินไปหรืออย่างไร?

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

น่าจะเป็นคำตอบสำหรับสมมติฐานทั้งสามข้อข้างต้น นั่นคือคุณสุวรรณและงานของเธอมีได้ “บ้า” แต่งานของเธอมีลักษณะที่ “ทำทนาย” อำนาจในขณะนั้น จึงถูก “อำนาจ” ตีตรา “ความบ้า” ให้กับเธอ เพื่อเป็นการกีดกันเธอให้พ้นไปจาก “การทำทนาย” นี้ การต่อสู้ครั้งนี้ไม่ได้อยู่ในแวดวงทางการเมืองอย่างที่เราค้นเคย แต่เป็นการต่อสู้ระหว่าง “วาทกรรม” (discourse) ที่ได้รับการยอมรับแล้วกับ “วาทกรรม” อีกหนึ่งชุดซึ่งพยายามที่จะเข้ามาสร้าง “ความยอมรับ”

ท้ายที่สุดน่าจะทำให้มีการทบทวนว่า เท่าที่ผ่านมากการวิเคราะห์การเมืองในแบบรัฐศาสตร์กระแสหลักโดยเฉพาะเรื่อง “อำนาจ” (power) นั้นอาจจะไม่ผิดพลาดอะไร แต่มันเพียงพอหรือไม่ อย่างไร?